

מבטים מוסטים בערבה

מתן קמינר

מדינת ישראל מעלימה עין בשיטתיות מהפרת זכויותיהם של 22,000 מהגרי העבודה התאילנדים המועסקים במגזר החקלאי. אך הסטת המבט מניצולם של התאילנדים איננה רק מדיניות שלטונית שמיטיבה כלכלית עם ההתיישבות החקלאית – היא גם פרקטיקה שמשמשת את ההתיישבות להצדיק את עצמה אידאולוגית ופוליטית. במושבי הערבה התיכונה, שעד שנות השמונים התגאו בשמירתם על עקרונות העבודה העצמית, ההתעלמות מהנוכחות התאילנדית מאפשרת ליישב בין דבקות בערכים ההיסטוריים של תנועת העבודה ובין תלות מוחלטת בכוח עבודתם של זרים מנוצלים

אוקטובר 2019

שפחה תכולת עיניים בחצר ביתה, עצי דקל, נוף צחיח, נערה בלונדינית קוטפת ירקות, טיול גיפים, חיות בר, זריחה, שקיעה, זריחה. כך המועצה האזורית ערבה תיכונה מציגה את עצמה בפני מתיישבים פוטנציאליים בסרטון יחסי ציבור שהפיצה בפייסבוק לפני שנים אחדות. אלא שמהסרטון נעדרים לחלוטין מחציתם של תושבי המועצה – המחצית ששותלת וקוטפת את הירקות במציאות, המחצית שמורכבת ממהגרי עבודה תאילנדים.

העלמתם של העובדים התאילנדים מהסרטון אינה רק צעד יחצני המופנה כלפי חוץ; היא משקפת גם הפרדה ממשית שמקלה על התושבים הישראלים שאינם עוסקים ישירות בחקלאות להימנע ממגע יומיומי עם התאילנדים ולחיות את חייהם כאילו לא היו קיימים. זוהי הפרדה בזמן וגם במרחב: מבלי שהדבר יאסר עליהם מפורשות, המהגרים יודעים גם להדיר את רגליהם מרוב המרחבים הציבוריים במושב.

מאז שנות התשעים, המגזר החקלאי בישראל נשען על כוח עבודתם של מהגרי העבודה מתאילנד, שמספרם כיום מגיע לכ-22,000. על הנייר, חלות על העובדים הללו הגנות חוקי שכר המינימום ושעות נוספות ותקנות הבריאות והגהות, ועל אלה נוספות תקנות מיוחדות שנועדו להבטיח את תנאי מגוריהם. בפועל, המעסיקים מפריס את כל זכויותיהם של המהגרים בשיטתיות ודרך קבע, ומוסדות המדינה מעלימים עין. השכר בפועל נמוך בהרבה מהקבוע בחוק, העבודה הפיזית הקשה נמשכת שעות

ארוכות, שישה או שבעה ימים בשבוע, אמצעי בטיחות בסיסיים אינם זמינים למי שעוסקים במטלות מסוכנות כמו ריסוס חומרי הדברה, וחדרי המגורים צפופים ומוזנחים. מדי כמה שנים מתעוררת שערורייה זוטא סביב ניצולם של העובדים התאילנדים בישראל – האחרונה הייתה ב-2018, עקב פרסום תחקיר של ה-BBC – אך הבידוד החברתי, הלשוני והמרחבי שממנו סובלים המהגרים הופך אותם, כמו בסרטון, לבלתי נראים, ומקשה עליהם ועל בעלי בריתם המועטים בחברה האזרחית לפעול לשינוי המצב.

שקיפותם של המהגרים ובידודם החברתי משרתים את המתיישבים לא רק כמעסיקים שנהנים מכוח עבודה זול וכנוע, אלא גם כמי שמבקשים לטשטש, בעיני עצמם ובעיני שאר המדינה, את ההבדלים בינם ובין החלוצים החרוצים והחסונים של ימים עברו. בערבה התיכונה, טשטוש הנוכחות התאילנדית ממלא תפקיד חשוב במאמץ העקבי של החקלאים להציג את עצמם כמי שממשיכים את מסורת העבודה העצמית של ההתיישבות העובדת – מאמץ שאחת ממטרותיו היא, באופן פרדוקסלי, להצדיק את העסקתם של "עובדים זרים".

בין סתיו 2015 לאביב 2016 התגוררתי במשך שמונה חודשים באחד ממושבי הערבה התיכונה במסגרת עבודת הדוקטורט שלי. עבדתי בשני משקים חקלאיים במשרה מלאה, ראיינתי עובדים, מעסיקים ותושבים אחרים באזור, ונברתי בארכיונים המקומיים. באביב 2017 שהיתי חודשיים בתאילנד, בביקורים אצל מהגרים לשעבר, מהגרים בפוטנציה וחברי משפחותיהם. התמונה המוצגת כאן מבוססת על מה שלמדתי בשדה בשנים האחרונות, אך התהליכים שעיצבו אותה כרוכים בהיסטוריה הארוכה של תנועת ההתיישבות העובדת.

שורשיה של חרדת הניצול

תנועת העבודה הציונית נולדה במאבק על השמתם של יהודים בעבודה החקלאית בארץ ישראל. איכרי העלייה הראשונה, שהגיעו ארצה בסוף המאה התשע-עשרה, נהגו להעסיק בפרדסים ובכרמים שהקימו פלאחים פלסטינים מיומנים וזולים. אך העלייה השנייה, שהגיעה לארץ סביב מפנה המאה, כללה בעיקרה צעירים יהודים חסרי הון ונטולי תעסוקה. "הקרב על העבודה" שניטש בין פועלי העלייה השנייה לאיכרי המושבות נגמר בפשרה היסטורית בין הנהגתם הסוציאליסטית של העולים ובין ההסתדרות הציונית: המוסדות הציוניים התחייבו לממן רכישת אדמות להקמת קיבוצים ומושבים שבהם יוכלו החלוצים להרוויח את לחמם, ללא תלות באיכרי המושבות שהמשיכו להעסיק ערבים.

הקיבוצניקים והמושבניקים תמיד היוו מיעוט קטן מכלל אוכלוסיית היישוב, אך בעשורים שקדמו להחלטת החלוקה ב-1947 הם מילאו תפקיד מפתח במאמץ להנציח את השליטה הציונית על שטחים כפריים, שנרכשו לעיתים קרובות מבעלי קרקעות עירוניים תוך סילוק אריסייהם הפלאחים. באמצעות בתי הספר, ארגוני העובדים, תנועות הנוער והמחתרות שהקימה, הצליחה תנועת העבודה להנחיל לרבים את האידאולוגיה שבה לוחק החלוץ לתפקיד הרואי של הקרבה עצמית, ובכך להלביש את שלטונה הפוליטי ביישוב במחלצות של עליונות מוסרית.

עליונות זו באה לידי ביטוי בשני עקרונות יסוד: עבודה עצמית ועבודה עברית. כדי לשמור על המוניטין הפרולטרי שלהם, חברי ההתיישבות נדרשו להתנזר מהעסקת שכירים, יהודים כערבים; אך כדי שימלאו את תפקידם בדחיקה היעילה של האוכלוסייה הפלסטינית מעל הקרקע, היה חשוב במיוחד שיימנעו מתרומה לפרנסתם של הפלאחים. מכאן החפיפה החלקית בין שני העקרונות - ללמדך שאסור להעסיק שכירים בכלל, ושכירים ערבים במיוחד. עקרונותיהם של המתיישבים התבססו על תערובת אקלקטית של תיאוריית רכוש ליברלית, ארוטיקה אגררית נאו-רומנטית בהשראת א"ד גורדון ומרקסיזם לאומי מבית מדרשו של בורוכוב. הם העלו על נס את העבודה החקלאית ככלי ייחודי לחיזוק הקשר בין הפועל היהודי לאדמתו, וראו בהעסקתם של עובדים שכירים - ושכירים ערבים במיוחד - סכנה רוחנית לחלוצים, פרטים כקהילה. באמצעות המוסדות האידאולוגיים הענפים שהקימה, הנחילה לעצמה ההתיישבות נטייה רגשית ייחודית: רתיעה מיחסי ניצול, אך כזאת שנובעת לא מהעוול שנעשה למנוצל, אלא דווקא מהשחתתו הפוטנציאלית של המנוצל.

תוצאותיה של מלחמת 1948 הציבו אתגר רציני בפני הנטייה האידאולוגית-רגשית הזאת, שאותה אני מציע לכנות בשם "חרדת ניצול". עקב הגירוש והבריחה של רוב תושבי הארץ הפלסטינים, והפקעתם של שטחי קרקע עצומים מידי הפליטים והעקורים, הורעף על יישובי התנועה שפע פתאומי שהעמיד בסכנה את נטיותיה הספרטניות. המדינה הצעירה, שהתמודדה עם מחסור חריף במזון, חילקה את הקרקעות הפוריות שכבשה לקיבוצים ולמושבים ועודדה אותם לעבדן למטרות רווח. כוח עבודה גדול וזול הופיע בדמות הפלסטינים הנותרים, שעליהם הוטל ממשל צבאי, ובדמות העולים היהודים מארצות ערב שיושבו בעל כורחם באזורי הספר. לנוכח ההזדמנויות החדשות התפתו רוב יישובי התנועה לנטוש את עקרונות העבודה העצמית והעברית, ועד מהרה החלו ליהנות מרמת החיים המשופרת שהתאפשרה בזכות העסקתו של כוח אדם שכיר. כך הונחו בפריפריה היסודות לשוק העבודה המפוצל, לאומית ועדתית, שהלך והתגבש בישראל במהלך שנות החמישים והשישים.

במהלך העשור הראשון למדינה, הפער בין העקרונות שהצדיקו את הפריבילגיות של ההתיישבות ובין התנהלותה בפועל החל להטריד אחדים מצעירי התנועה, שזה עתה יצאו מהמסגרות רוויות האידאולוגיה של תנועת הנוער והצבא. חרדת הניצול קיננה בליבם בדמותה של דאגה לעתיד התנועה, משולבת בדאגה לשלמותו של העצמי: מה יקרה לדמותם המוסרית אם ייכנעו בפני הפיתוי ליהנות מפירות עבודתם של יהודים אחרים, או גרוע מכך - מפירות עבודתם של ערבים? היו שנטשו בתגובה את האידאולוגיה ההתיישבותית ועשו לביתם; היו שעזבו את ההתיישבות אל העיר, או שהשקיעו את מרצם במאבקים פוליטיים כלל-ארציים; והיו שניסו למצוא דרך לדבוק בעקרונות שעליהם גדלו בעולם החדש שבגרו לתוכו. כמה מאלה מצאו תשובה בערבה.

נישה של עבודה עצמית

על אף היובש והחום הקיצוניים השוררים בה, הערבה לא עמדה שוממה לפני בואם של המתיישבים הישראלים. מכרות הנחושת העתיקים בעולם הוקמו באזור, עדרים רעו בתוואי הנחל בחודשי החורף, ודרכים היסטוריות כמו דרך הבשמים חצו אותה ממזרח למערב. לאחר מלחמת 1948 הפך הערוץ לראשונה בהיסטוריה לגבול סגור, והבדואים שחיו סביבו גורשו אל עברו המזרחי. לאחר פתיחת נמל

אילת, בראשית שנות החמישים, קיבל האזור משנה חשיבות אסטרטגית, אך הפקידות הממשלתית הטילה ספק בצורך להקים בו יישובים. רק בסוף שנות החמישים, לאחר התערבותו של ראש הממשלה בן-גוריון, התקבל האישור להקמתו של מושב עין יהב. גרעין התיישבות הורכב מבני מושבים ותיקים, כמו כפר ויתקין וכפר יהושע - אותם מקומות שבהם התחדדה חרדת הניצול של הדור הצעיר בעקבות צמיחת הפער בין ערכי ההתיישבות למציאות המסואבת. אחרי עין יהב הוקמו מושבים נוספים: חצבה, צופר, פארן ועידן (בערבה הדרומית הוקמו קיבוצים בעלי מבנה כלכלי שונה למדי, שאינם מעסיקים תאילנדים רבים, ולא אעסוק בהם כאן).

בסיועה הנדיב של המדינה, מתיישבי הערבה הצליחו לדבוק בעבודה העצמית זמן רב לאחר שזו הפכה למליצה נבובה ברוב חלקי הארץ. ב-1965 נפתח כביש הערבה, שחיבר בין אילת לבאר שבע ואפשר לראשונה נסיעה נוחה ומהירה למרכז הארץ. קרקע חקלאית פורייה מחלקי הארץ האחרים הוסעה לערבה במשאיות, משאבות עומק פרצו אל האקוויפר העתיק שמתחת לערוץ הנחל, וסכרים הוקמו כדי ללכוד את מי השיטפונות - הכול במימון המוסדות הציוניים והמדינה, שדאגה גם לסבסד את החקלאות המקומית ולהגן עליה מפני ייבוא תחרותי. הטמפרטורות הגבוהות אפשרו את גידולם של ירקות קיץ כמו עגבניות, מלפפונים, ופלפלים בחורף, ואפשרו לישראלים לראשונה ליהנות ממרכיביו הטריים של הסלט הערבי האהוב בכל עונות השנה. בתמורה זכו המגדלים במחירים נאים ובפרנסה מכובדת שהספיקה גם לחודשי הקיץ הרוותחים שבהם לא היה אפשר לגדל דבר.

חלוצי הערבה באו ברובם מהעמקים ברוכי הגשמים במרכז וצפון הארץ, שבהם הצליחו קהילות פלסטיניות משמעותיות להחזיק מעמד לאחר הנכבה והפכו לכוח עבודה זמין בידי המתיישבים. לכאורה, היה אפשר לחדש אמונים לעקרונות העבודה העצמית גם במרכז הארץ, אך התחרות מול משקים אחרים, שלא בחלו בהעסקת שכירים, הייתה מקשה מאוד על הישרדותם הכלכלית של נאמני האידאולוגיה ההתיישבותית. אם כן, מתיישבי הערבה עשו בחוכמה כאשר ביכרו להקים מובלעת כלכלית שבה ניצולם של עובדים ערבים פשוט לא יהיה בגדר אפשרות מעשית - גם לאחר הכיבוש של 1967, כאשר תושבי השטחים גויסו בהמוניהם לעבודה חקלאית בשאר הארץ. כך חצבו לעצמם המתיישבים נישא כלכלית שהחזיקה מעמד שנות דור, עד אמצע שנות השמונים.

ממשבר לפטרנליזם שברירי

המפנה הניאו-ליברלי במדיניות הכלכלית של ממשלות ישראל, שהגיע לשיאו עם תוכנית החירום לייצוב המשק של שנת 1985, סיכן ישירות את הנישה הכלכלית הזאת. ההשקעה הנדיבה של המדינה והמוסדות הציוניים בתשתיות השקיה, תעבורה וייצור, והתמיכה העקיפה שסיפקו הסבסוד ומדיניות הסחר הפרוטקציוניסטית, צומצמו דרסטית ובמהירות. בתוך שנים ספורות נקלע המגזר ההתיישבותי כולו למשבר פיננסי קשה, והוא הורגש היטב גם בערבה. תחת הלחץ הכלכלי החלו הסדרי השיווק המשותף של החקלאים המקומיים להתפורר, ומתחים קשים התגלעו בין אלו שביקשו לשמור על מסגרות העזרה ההדדית ובין אלו שביקשו לצאת לדרך עצמאית.

עד מהרה התברר כי הסתגלות לשינויים בסביבה הכלכלית תצריך שינויים מפליגים בשיטות העבודה וגם בדרך החיים. פתיחת שוק הירקות לתחרות והתמוטטותם של הסדרי השיווק המשותף הובילו לירידה חדה במחירי התוצרת, ואפשר היה להתמודד עימה רק באמצעות הגדלת התפוקה והתמקדות בגידולים הרווחיים ביותר. בין 1988 ל-1999 סך השטח המעובד במושב הערבה התיכונה גדל ב-32%, ל-20,767 דונם; שדות פתוחים הוחלפו בהדרגה בגידול אינטנסיבי בחממות ובבתי רשת, ושיעור השטח שתפסו אלה גדל מ-3.7% בתחילת התקופה ל-40.7% בסופה; וצריכת המים הוכפלה כמעט, מ-15,300 קוב ב-1991 ל-27,000 ב-2000. גידולם של מגוון ירקות לשוק המקומי הלך והתחלף במונוקולטורה של פלפל לייצוא: חלקו של הפלפל מתוך סך השטח קפץ מ-6.1% ל-26.2% במשך העשור והמשיך לצמוח לאחר מכן.

מובן שהגדלת התוצרת הצריכה גם תוספת גדולה של ידיים עובדות, וצורך זה הוא שגזר כיליון על דבקותם של מתיישבי הערבה בעבודה העצמית. מספר מהגרי העבודה בערבה התיכונה טיפס מאפס באמצע שנות השמונים, למאות בודדות בתחילת שנות התשעים, ומשם ל-3,200 ב-2016. אין בידי נתונים על שנות הביניים, אך בהנחה שמגמת הגידול באזור דמתה לזו שבשאר הארץ, אפשר להעריך שגודל האוכלוסייה התאילנדית באזור השתווה לזה של האוכלוסייה הישראלית המקומית בסביבות 1999.

“המהפכה התאילנדית”, כפי שכינתה אותה חוקרת הערבה המנוחה מרגורי סטרום, התאפשרה במידה רבה בזכות האינתיפאדה הראשונה. ההתקוממות הפלסטינית הניעה מהלכים שעתידים היו להשפיע על החקלאות הישראלית לא פחות מהתוכנית לייצוב המשק. השימוש שעשו הפלסטינים בנשק השביתה, ומקרי התקיפה נגד מעסיקים וישראלים אחרים, הביאו ללחץ מצד החקלאים ברחבי הארץ למצוא כוח עבודה חלופי, ולבסוף – לאחר הסגרים הגדולים שהחלו ב-1991 וחתימת הסכם אוסלו ב-1993 – להחלטה אסטרטגית של ממשלת רבין להחליף את העובדים הפלסטינים במגזרי החקלאות והבניין במהגרי עבודה (מהגרים גויסו לעבודה גם במגזר הסיעוד הביתי, שלא היה קיים קודם). כבר בסוף שנות השמונים התחילו להגיע לארץ תאילנדים כ”משתלמים” מטעם ממשלת תאילנד וצבאה, שהתעניינו בניסיון הישראלי ב”התיישבות ספר” כאמצעי להשקטת אזורי הגבול עם קמבודיה ולאוס. ממשלת רבין, שראתה כי טוב, נתנה ב-1994 את הסכמתה לייבוא סיטונאי של עובדים מתאילנד באמצעות חברות כוח אדם כמו זו של איש העסקים עוזי ורד.

התמורה הכלכלית נתנה מיד את אותותיה בתרבות המקומית, שהתבצרה עד אז בישראליותה הטהורה. אף שההבדלים בין התאילנדים ובין הצעירים ממדינות המערב שהגיעו לעבוד במשקים במשך תקופות קצרות בתמורה לדמי כיס היו בולטים, התאילנדים הראשונים בערבה תויגו כ”מתנדבים”. באדיבות “אחראיות המתנדבים” של המושבים, חגים כמו ראש השנה התאילנדי, סונגקראן, הפכו לחגיגות כלל-קהילתיות שבהן מושבניקים בלסו אטריות פאד-תאי, רקדו למוזיקת מו-לאם והשתתפו בתחרויות “הבוס הטוב ביותר”. חגיגות אלו, ויוזמות כמו טיולים משותפים לחרמון ולאילת, היו מאמץ ראשוני וגולמי למדי לגשר על הפער בין האידאולוגיה החלוצית ובין המנהגים שהביאו עימם הפועלים החדשים. כיום, החקלאים מדברים על “התאילנדים של פעם” בנוסטלגיה ומשבחים את תמימותם הפרימיטיבית כביכול, את חריצותם ויחסם המכבד. בערגה מהולה במבוכה הם נזכרים כיצד העובדים ש”רק ירדו מהעצים” “קראו לנו אבא ואמא”.

השימוש המטפורי ביחסי שארות כדי להסדיר יחסי כוח חברתיים רווח מאוד בתאילנד, ובדרום-מזרח אסיה בכלל. התפיסה הפטרנליסטית של המלך, ראש הכפר או המעסיק כ"אבא" ושל כפיפיו כ"ילדים" משמשת הן כאמצעי לגיטימציה של ההיררכיה החברתית והן ככלי בידי הנשלטים בבואם לדרוש יחס נאות, במסגרת מה שמדען המדינה ג'יימס סקוט מגדיר כ"כלכלה של מוסר". לא מפתיע, אם כן, שהתאילנדים הראשונים בערבה ביקשו לייסד יחסים פטרנליסטיים עם מעסיקיהם. אבל מעניין לגלות שהמעסיקים גם נענו לבקשתם.

אך אליה וקוץ בה: גם אם הפטרנליזם המאולתר של שנות התשעים ריכך את היחסים בין המתיישבים לעובדיהם, הוא עמד בסתירה מוחלטת לאתוס ההתיישבותי. כפי שמראה בועז נוימן ז"ל בספרו **תשוקת החלוצים**, מייסדי תנועת העבודה חשו בחילה פיזית ממש לנוכח מה שתפסו כתלות הפרזיטית של איכרי העלייה הראשונה בעובדיהם הפלסטינים. הם נהו אחר התיישבות "טהורה", שוויונית והומוגנית במונחים מעמדיים ולאומיים גם יחד, וכמוהם גם ממשיכי דרכם בערבה. אם כן, תפקיד "האבא והאמא" של העובדים, שהחקלאים בשנות התשעים השתעשעו בו, לא עלה בקנה אחד עם האידאולוגיה שגדלו עליה ולא האריך ימים.

קשה לדעת אם המודל הפטרנליסטי ליחסים בין מעסיקים לעובדים היה מאריך ימים בנסיבות אחרות; כך או כך, שורה של שינויים במשטר ההגירה חיסלו אותו בדמי ימיו.

נביטתם של זרעי הניכור

בערבה בת זמננו נדמה ששנות התשעים הפטרנליסטיות רחוקות כמעט כמו ימי העבודה העצמית. עם צמיחת האוכלוסייה התאילנדית באזור נוצרו בכל משק ומשק "מיני-קהילות" תאילנדיות המנהלות בכוחות עצמן את חייהן מחוץ לשעות העבודה, ובמידה רבה הן מנהלות גם את העבודה עצמה. בתוך כך התגברה ההפרדה בין האוכלוסיות בזמן ובמרחב, ועימה גם הניכור שמקל על התושבים הישראלים לחיות את חייהם כאילו לא היו סביבם תאילנדים בכלל.

תמורות אלו נובעות במידה רבה מהשינויים מרחיקי הלכת שחלו במשטר ההגירה המביא את המהגרים לישראל מאז מפנה האלף. אמנם כבר בשנות התשעים הושטו על מהגרי העבודה מתאילנד תקנות שנועדו למנוע מהם להשתקע בארץ ולהפוך ל"איום דמוגרפי": שהותם בארץ הוגבלה בתחילה לשנתיים, ואחר כך לחמש שנים; על זוגות נשואים נאסר להגר יחד; והנשים שבהם - כ-10% בימים ההם - הוזהרו כי הן חשופות לגירוש מידי אם ייכנסו להיריון. אך עד תחילת שנות האלפיים לא נאכפו התקנות בקפידה; מהגרים רבים שבו הביתה, שינו את שמותיהם וחזרו ארצה עם דרכונים חדשים, לעיתים בלוויית בנות זוגם ולעיתים למשך תקופות של שבע שנים ויותר. כל זה השתנה עם עלייתו של אריאל שרון לשלטון ב-2001, כאשר "העובדים הזרים" הועלו למדרגת איום פוליטי הדומה בחומרתו לזה שיוחס לפלסטינים. בהוראת הממשלה החדשה, המשטרה יצאה למסעות ציד נגד מהגרי עבודה "לא-חוקיים" בערים הגדולות. ב-2002 הוצבו בנמל התעופה בן-גוריון מכשירי זיהוי ביומטריים, והמסלול העוקף של שינוי שם והחלפת דרכון נחסם בפני המהגרים התאילנדים.

באותן שנים אימצה המדינה גם שיטת פעולה חדשה שהפכה את המעסיקים בעל כורחם לגורמי אכיפה של משטר ההגירה. כל מעסיק זוכה למכסת "ויזות" שמחושבת (בקמצנות מכוונת) על בסיס השטח והגידולים שלו, וכל עובד שנשאר בארץ לאחר סיום החוזה או עוזב את מעסיקו החוקי גורר ניכוי של "ויזה" אחת, כך שהמעסיק חשוף למחסור בידיים עובדות. בשל כך עושים המעסיקים כל שביכולתם - גם מחוץ לסדרי החוק - כדי לוודא שעובדיהם יישארו על משמרתם ויעזבו את הארץ כשיגיע תורם. "הסדר הכבילה", המונע מעבר של עובדים ממעסיק למעסיק, נאסר בידי בג"ץ ב-2006, אך בפועל המדינה וסוכנויות כוח האדם ממשיכות להקשות מאוד על עובדים להחליף מעסיק (ועל מעסיקים לפטר את עובדיהם).

אך המכה הגדולה ביותר להמשכם של היחסים הפטרנליסטיים באה בדמות ההסכם הבילטרלי שחתמו ישראל ותאילנד ב-2012, במטרה לקצץ את הסכומים המופקעים שגבו מתווכים פרטיים בתאילנד מהמהגרים במסגרת ההסדר הקודם. דמי התיווך אמנם הצטמצמו מאוד, אך כאשר המתווכים הוצאו מהמשוואה איבדו המעסיקים את היכולת לבחור בעצמם את מי יביאו לארץ. עד 2012 עמדה למעסיקים האפשרות לגמול לעובדים שחפצו ביקרם באמצעות גיוס חבריהם וקרוביהם לעבודה, וכך נבנו יחסים ארוכי שנים בין מעסיקים למשפחות ואפילו לכפרים שלמים בתאילנד. כיום המעסיקים נאלצים, למגינת ליבם, לקבל את מי שמגיע אליהם בסופו של תהליך שיבוץ רנדומלי. יתר על כן, עם העלייה המתמדת בעלות המחייה בתאילנד ופתיחתם של יעדי הגירה כמו דרום קוריאה, העבודה בישראל מאבדת מכדאיותה ומושכת בעיקר עובדים שלא הצליחו להגר לארצות אחרות. בתנאים הללו, אין פלא שהפטרנליזם - שמעולם לא התיישב עם האתוס ההתיישבותי - נמוג ומתחלף בניכור, ואפילו בעוינות, בין עובדים למעבידים.

במידה מסוימת, המצב החדש מיטיב עם העובדים. הקיצוץ החד בדמי התיווך מסיר מעל צווארם את הפחד מפיטורים בטרם עת, שמשמעותם שיבה הביתה עם חוב עצום שלא יוכלו להחזיר לעולם. הקושי לפטר את העובדים, לכידותם החברתית והניסיון הרב שהם צוברים בניהול המשק מקנים להם אוטונומיה לא מועטה ומקשים על המנהלים למשמע אותם. העבודה קשה ומונוטונית, אך במשקים שעבדתי בהם העובדים נהנו ממידה גדולה של שליטה על ארגון העבודה ועל הקצב שלה. הם קבעו בעצמם את חלוקת התפקידים ביניהם, על בסיס היררכיה של ותק וגיל שמסדירה את יחסיהם גם מחוץ לשעות העבודה, והמעסיק אשרר בדיעבד את החלטותיהם. הוא ביקר בשדות לעיתים רחוקות ונזהר בהפעלת סנקציות משמעתיות.

אולם על אף השיפורים הללו, המעסיקים ממשיכים להפר בשיטתיות ובעקביות את החוק ואת תנאיו של החוזה הסטנדרטי הנחתם עם העובדים. בהדרכה המתקיימת בבנגקוק ביום שלפני טיסתם לארץ, עובדי ארגון ההגירה הבינלאומי (IOM) מספרים למהגרים על זכויותיהם, אבל עד מהרה הם לומדים כי בחיים האמיתיים נהוגים חוקים אחרים. בזמן עבודתי בערבה, בשנת 2016, שכר המינימום החוקי היה 25 שקלים לשעה, 31.25 שקלים עבור שעת העבודה התשיעית והעשירית ביום, ו-37.50 לשעות האחת-עשרה והשתים-עשרה - יום עבודה ארוך יותר אסור בחוק. בפועל, שכרם של העובדים התאילנדים היה נמוך בהרבה - סביב 18 שקלים לשעה ו-22 שקלים עבור כל שעה מעבר לשעה השמינית, בימי עבודה שנמשכו לעיתים קרובות הרבה מעבר למותר בחוק (ממחקריהם של קו לעובד, משטרת ישראל, Human Rights

Watch והחקירות רבקה רייכמן ונונה קושנירוביץ', שאינם עוסקים ספציפית בערבה, עולה תמונה דומה). מהשכר מנוכים תשלומים מפוקפקים משפטית, ופיצויי הפיטורין המגיעים לעובדים בסוף תקופת העסקתם לרוב אינם משולמים. מבין תשעת ימי החופש השנתיים המובטחים בחוזה מוענקים בדרך כלל רק ארבעה: ימי ההולדת של מלך ומלכת תאילנד, ראש השנה האזרחי וסונגקראן. המעסיקים מתעלמים מתקנות הבטיחות והגהות, הקובעות כי על המעסיק לספק מסכות ואמצעי הגנה אחרים לעובדים המרססים חומרי הדברה ולאפשר להם להתקלח בתום העבודה. המגורים לרוב אינם עומדים בתקני הגודל, האיכות והבטיחות הקבועים בחוזה, ובמשקים רבים מצטופפים עשרה ועשרים עובדים יחד במבנים טרומיים כשהם חולקים מטבח ושירותים. ב-2018 ראש הממשלה נתניהו אף הרחיק לכת והציע ליישב את הסתירה בין המציאות והחוק – באמצעות ביטול תחולתם של חוקי העבודה על מהגרים.

לניכור שמייצר משטר ההגירה החדש מצטרף בידודם המרחבי, הלשוני והחברתי של התאילנדים, המסייע להנציח את שוליותם ואת שקיפותם. התאילנדים מרוכזים באזורי הפריפריה המרוחקים ביותר. ביום החופש השבועי שלהם, שבת, אין תחבורה ציבורית, וכדי לפגוש חברים, לבדוק אפשרויות תעסוקה או ליצור קשר עם ארגוני זכויות אדם בתל אביב הם נאלצים לעיתים קרובות לשלם לנהגי מוניות מחירים מרקיעי שחקים. רק מעטים מבין המהגרים יודעים אנגלית לפני הגעתם לארץ, וההזדמנויות ללמוד עברית אינן רבות, שכן התקשורת במשק מוגבלת לז'רגון מיוחד שאינו מועיל הרבה למי שמנסה לתקשר עם ישראלים מחוץ לשעות העבודה.

כיום נהוגה בתוך המושבים גם הפרדה לא-פורמלית, שמצמצמת למינימום את אפשרות המפגש בין האוכלוסיות. התאילנדים יוצאים לעבודה עם שחר, הרבה לפני רוב התושבים הישראלים, וחוזרים בערב, כשהאחרונים כבר ספונים בבתיים הממוזגים. הם מדירים את רגליהם מהמוקד המרכזי של החיים החברתיים במושב, בריכת השחייה, ואינם משתתפים עוד בטקסים הכלל-קהילתיים. אפילו קניות הם מעדיפים לערוך ב"תאילנדיה" שבה מוכרים להם בהקפה, ולא במכולת היישובית. גם אירועי הפנאי שהקהילה התאילנדית מארגנת על בסיס מושבי או אזורי – טורנירי ספורט, ארוחות משותפות ותהלוכות בסונגקראן – נפרדים לחלוטין מחיי הקהילה, וישראלים אינם משתתפים בהם.

הבידוד הרב-ממדי של התאילנדים בערבה אינו בדיוק מדיניות רשמית, אך נציגי המתיישבים אינם בוחלים בשימוש בו כדי להצדיק את דרך החיים שבחרו. כך, בעלון יחסי ציבור תחת הכותרת "זה פשוט לא עובד בלי ידיים עובדות", שפרסמה המועצה האזורית ערבה תיכונה ב-2006, טוענים נציגי המתיישבים כי "בשונה מאזורים אחרים בארץ", המהגרים המועסקים בערבה אינם מתאפיינים ב"נורמות התנהגות" שליליות כמו "נישואי תערובת, ילודה ושהייה ממושכת לא חוקית בארץ".

מבטים מוסטים

ההפרדה המרחבית והבידוד החברתי ביישובי הערבה משלימים את מאמציה של המדינה למצב את התאילנדים כזרים תמידיים ואת שהותם בארץ כארעית וכניטרלית פוליטית. אבל מתיישבי הערבה תורמים את חלקם למאמץ הזה לא רק מטעמים כלכליים ויחצניים; כילדיהם ונכדיהם של חלוצים

שנשבעו להשיב את עטרת ערכי ההתיישבות ליושנה, חרדתם מפני היווצרותו של קשר בין "זרים" ובין אדמת הלאום - אדמתם שלהם - עומדת בעינה. חרדה זו באה לידי ביטוי, למשל, בחשש שהתאילנדים המקומיים הולכים ו"נדבקים" במנהגים מקומיים כמו אימוץ כלבים או ביחס "ישראלי" (קרי, חצוף ומרדני) כלפי המעסיקים. תפיסתן של התכונות החדשות הללו של התאילנדים כמשהו ש"נדבקו" בו מהמקומיים בוקעת היישר מתוך ליבה של חרדת הניצול: הפחד שהסתמכות על עבודה "זרה" יוביל לטשטוש אופייה היהודי המובהק של ההתיישבות.

המבט החדש, המוסט הצידה, מחליף את הפטרנליזם כאסטרטגיה להתמודדות עם חרדת הניצול. משטר ההגירה הנוקשה מאפשר למתיישבים להסיט את מבטם ממי שעושים בפועל את העבודה החקלאית שעליה פרנסתם ותדמיתם, ובכך להדחיק ולהשקיט את חרדת הניצול שלהם. באמצעות התחלופה המהירה שמשטר ההגירה כופה על העובדים וחסול רוב ההזדמנויות שלהם ליצור קשר עם ישראלים מחוץ לשעות העבודה, הוא אפשר "לבדד" את התרבות המושבית ולחסן אותה, כביכול, נגד השפעות זרות. כך מתאפשר לתושבי הערבה הישראלים להעמיד פנים - כלפי חוץ וכלפי פנים - כי לנוכחות התאילנדית אין השפעה על אורח חייהם, ממש כמו בסרטון שנזכר לעיל. וכך נפתח הפתח שדרכו יכולים מתיישבי הערבה להמשיך ולטעון לכתר החלוציות בשכנוע פנימי עמוק בה בעת שהם מתעקשים כי ההתיישבות בערבה לא תאריך ימים ללא אספקה מתמשכת של עובדים זולים מתוצרת זרה.

המציאות הישראלית מציבה בפני מתיישבי הערבה דרישות סותרות: מצד אחד ניצב הצורך הכלכלי בהישרדות בתנאיו של שוק גלובלי שבו עבודה זולה היא הנורמה, ומצד שני - המחויבות לנשיאה מתמשכת בעולה של אידאולוגיה התיישבותית הדוגלת בעבודה עברית. מה שנותר לעשות הוא להעסיק מהגרי עבודה זולים, ובה בעת להסיט את המבט מתפקידם החיוני. את מחירה של העלמת העין משלמים, כמובן, המהגרים.

ד"ר מתן קמינר הוא בוגר החוג לאנתרופולוגיה באוניברסיטת משיגן ועמית פוסט-דוקטורט במחלקה לסוציולוגיה באוניברסיטת חיפה.
